

Н. В. Шепелева

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу науково-методичного
забезпечення діяльності судів
загальної юрисдикції Національної
школи суддів України*

В. А. Капустинський
*кандидат юридичних наук,
керівник апарату Вищого
спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних
і кримінальних справ*

ПРО ПРАКТИКУ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ВИЇЗД ДИТИНИ ЗА КОРДОН БЕЗ ЗГОДИ ОДНОГО З БАТЬКІВ

Відповідно до ст. 51 Конституції України турбота про дітей, їх виховання є рівним правом і обов'язком батьків [1]. Ця конституційна норма конкретизується сімейним законодавством (глава 13 «Особисті немайнові права і обов'язки батьків щодо дитини», глава 15 «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання» Сімейного кодексу України (далі — СК України) [2]. Принцип загальної і рівної відповідальності обох батьків за виховання та розвиток дитини закріплений і в нормах міжнародного права. Конвенцією про права дитини (ст. 18) проголошено, що батьки несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Рівності прав і обов'язків батьків стосовно дітей необхідно дотримуватися незалежно від наявності або відсутності шлюбу між ними.

Одним із питань, яке має вирішуватися за взаємною згодою батьків дитини, є реалізація права дитини на свободу пересування. У СК України це питання не регламентовано.

Відповідно до ст. 8 СК України, якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовано цим Кодексом, вони регулюються відповідними нор-

мами Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), якщо це не суперечить суті сімейних відносин.

Особисте немайнове право — право на свободу пересування фізичної особи, закріплене у ст. 313 ЦК України [3]. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право на вільне самостійне пересування по території України і на вибір місця перебування. Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років, має право пересуватися по території України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними (ч. 2 ст. 313 ЦК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 313 ЦК України фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України. Фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років (далі — дитина), має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними. Таким чином, зі змісту цієї цивільно-правової норми вбачається, що за відсутності згоди одного з батьків на виїзд дитини за межі України зазначене питання позитивного вирішення не матиме.

Слід звернути увагу на ту обставину, що в багатьох нормах СК України законодавець, регламентуючи правовідносини з приводу здійснення батьківських прав з метою вирішення розбіжностей між батьками пропонує звертатися до органів опіки та піклування або в суд. Крім того, встановлюючи загальні засади регулювання сімейних відносин, законодавець вказує на те, що кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист (п. 10 ст. 7 СК України) [2]. Тому, на наш погляд, допустимість вирішення спору між батьками щодо виїзду дитини за межі України за відсутності згоди одного з них у судовому порядку сумніву не викликає.

21 січня 1994 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (далі — Закон), яким врегулювала порядок здійснення права громадян України на виїзд з України та в'їзд в Україну, порядок оформлення документів для зарубіжних поїздок, встановила порядок вирішення спорів у цій сфері. У п. 2 ст. 4 цього Закону, зокрема, зазначено, що за відсутності згоди одного з батьків виїзд неповнолітнього громадянина України за кордон може бути дозволено на підставі рішення суду [4]. Правилами перетинання державного кордону громадянами України (далі — Правила перетинання державного кордону), затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2010 р. № 724), передбачено, що виїзд за межі України громадян, які не досягли 16-річного віку, у супроводі одного з батьків здійснюється у разі пред'явлення рішення суду про надання дозволу на виїзд за межі України без згоди та супроводу другого з батьків (п. 2-2). Документом на право перетинання дитиною державного кордону є проїзний документ дитини (п. 2) [5]. Слід

зазначити, що постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2010 р. № 724 до Правил перетинання державного кордону внесено зміни та затверджено їх нову редакцію. Змістовно зазначені положення не змінено, але в новій редакції їх викладено відповідно в п. 2 та 4-2.

На виконання ст. 7 Закону Кабінет Міністрів України постановою від 31 березня 1995 р. № 231 затвердив Правила оформлення і видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного документа дитини, їх тимчасового затримання та вилучення (далі — Правила оформлення паспорта) [6]. У п. 18 зазначається, що оформлення паспорта (проїзного документа) здійснюється на підставі заяви батьків (законних представників батьків чи дітей), а у разі якщо батьки не перебувають у шлюбі між собою, — того з них, із ким проживає дитина, справжність підпису яких засвідчується нотаріально. За наявності заперечень одного з батьків документ може бути оформлено на підставі рішення суду.

У Національній школі суддів України проведено узагальнення практики розгляду судами справ про надання дозволу на виїзд дитини за межі України без згоди та супроводу одного з батьків (за рішеннями судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій).

Загалом в юридичній літературі приділяється певна, але, на нашу думку, недостатня увага науковим розробкам питань, що пов'язані з цією категорією сімейних спорів. Характеризуючи джерела, присвячені зазначеній проблематиці, варто виокремити дослідження проблем здійснення та захисту особистих немайнових прав батьків та дітей в аспекті матеріального (сімейного та цивільного) права (праці Н. Д. Єгорова, Н. М. Єршової, О. О. Пунди, З. В. Ромовської, С. Я. Фурси, Ю. С. Червоного та ін.); розробки в галузі цивільного процесу (праці В. В. Комарова, Я. П. Зейкана, В. І. Тertiшнікова, М. К. Треушнікова); літературу комплексного характеру, що поєднує питання як сімейного права, так і цивільного процесу, і присвячена судовому захисту цих прав (А. М. Нечаєва, А. М. Беякова, С. А. Іванова, Н. В. Кравчук та ін.) [7–20]. Однак не всі дискусійні аспекти висвітлено у працях зазначених дослідників.

З огляду на це метою нашого дослідження є з'ясування проблемних питань, що виникають при вирішенні справ зазначеної категорії, та вироблення рекомендацій для уникнення недоліків та розбіжностей у судовій практиці.

Відсутністю згоди одного з батьків на виїзд дитини за кордон в судовій практиці визнаються не лише випадки його заперечень проти виїзду, а й випадки відмови вчинити необхідні дії нотаріального характеру, неможливість отримати згоду, коли його місце перебування невідомо або існують інші ускладнення у спілкуванні (наприклад, перебування одного із батьків за межами України).

На основі проведеного узагальнення встановлено, що розгляд справ здебільшого відбувався у зв'язку із наявністю спору між батьками з приводу

виїзду дитини за кордон, що і є підставою для розгляду справи у судовому порядку. Про відсутність згоди одного із батьків на виїзд дитини за кордон позивачі, як правило, вказують у позовній заяві. У зв'язку із зазначеним виникає питання про прийняття позовної заяви, в якій відсутні відомості про ставлення одного з батьків до можливості виїзду дитини за кордон. Так, наприклад, подавши до Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області позов про надання дозволу на виїзд за кордон малолітнього сина, мати дитини заявила, що перед зверненням до суду вона до батька дитини — відповідача у справі — не зверталась; бажала отримати такий дозвіл строком на три роки, щоб уникнути нотаріального посвідчення дозволу на кожний виїзд, а також спілкування з батьком дитини. У позовній заяві до Київського районного суду м. Полтави мати дитини зазначила, що підставою її звернення до суду є те, що відповідач — батько дитини — згоду на тимчасовий виїзд дитини за кордон дає не завжди, оскільки часто буває за межами України. В обох випадках позивачі взагалі не зверталися до батька дитини.

За відсутності відомостей про ставлення одного із батьків до виїзду дитини за кордон позовна заява на підставі ч. 1 ст. 121 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) підлягає залишенню без руху як така, що за змістом не відповідає вимогам ст. 119 ЦПК України [21]. У встановлений строк позивачу слід запропонувати надати відомості з цього приводу.

В окремих випадках суди приймали рішення про надання дозволу без згоди одного із батьків за їх відсутності у судовому засіданні та з урахуванням їх письмової заяви про визнання позову. Так, наприклад, рішеннями Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 20 вересня 2010 р. та від 26 серпня 2010 р., Київського районного суду м. Полтави від 17 березня 2009 р. задоволено відповідні позови про надання дозволу на виїзд дитини за кордон за відсутності відповідачів під час розгляду справи та з урахуванням їх письмових заяв про визнання позову. В зазначених судових рішеннях не міститься інформації про те, що відповідачі, визнаючи позов, відмовлялися від вчинення необхідних нотаріальних дій. Тому задоволення позову про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди батьків у таких випадках є передчасним.

Постає питання про наслідки визнання відповідачем позову під час судового розгляду справи. Так, наприклад, Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області рішенням від 8 грудня 2011 р. задовольнив позов матері дитини про надання дозволу на її виїзд за кордон, у той час як батько дитини — відповідач у справі — повністю визнав позов і не заперечував проти його задоволення. Так само приймалися рішення про надання дозволу на виїзд дитини за кордон при визнанні відповідачем позову в судовому засіданні Київським районним судом м. Полтави (справа № 2-2021/08).

На нашу думку, у таких випадках також відсутні підстави для прийняття судом рішення по суті заявлених вимог. Відповідно до п. 1 ст. 205 ЦПК України за таких обставин суд має відкласти розгляд справи або оголосити перерву на строк, необхідний для вирішення питання у встановленому порядку (за згодою обох батьків), а в разі надання сторонами нотаріально посвідченого документа — закрити провадження у справі за відсутністю підстав для її судового розгляду [21].

Тарутинський районний суд Одеської області рішенням від 1 грудня 2011 р. надав дозвіл на виїзд дитини за кордон, врахувавши письмову заяву відповідача — батька дитини — про визнання позову. При цьому суд, як зазначено у рішенні, керувався положеннями ч. 4 ст. 174 ЦПК України.

Статтею 174 ЦПК України регламентуються випадки вирішення питання про провадження у справі при відмові позивача від позову, при визнанні позову відповідачем. Як видно із рішення Тарутинського районного суду Одеської області, позивач у справі від заявленого позову не відмовлялася, а відповідач участі у судовому розгляді справи не брав. Тому посилання суду на положення ст. 174 ЦПК України є, на наш погляд, безпідставним.

Під час дослідження цієї категорії справ встановлено, що їх розгляд здебільшого відбувався в порядку позовного провадження, і лише в деяких — у порядку окремого провадження.

Так, Ясинуватським міськрайонним судом Донецької області 11 січня 2010 р. задоволено заяву про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу батька. Ухвалою суду від 23 вересня 2009 р. батька дитини залучено до участі у справі як заінтересовану особу. Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Донецької області ухвалою від 23 лютого 2010 р. зазначене рішення скасувала, залишивши заяву без розгляду. В обґрунтування прийнятого рішення, зокрема, посилалася на те, що справи про надання дозволу на виїзд дитини за кордон не підлягають розгляду в порядку окремого провадження, оскільки фактично є спорами між батьками дитини з приводу участі у вихованні дитини одного із батьків.

Справи про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди і супроводу одного з батьків до переліку справ, що розглядаються в порядку окремого провадження, не входять (ч. 2 ст. 234 ЦПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 234 ЦПК України окреме провадження — це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав [21]. Під час вирішення питання про отримання дозволу на виїзд дитини за кордон між батьками фактично виникає спір про право, зокрема про право одного з батьків на участь у вихованні дитини, про місце проживання дитини, до якого ст. 29 ЦК України

відносить і місце, де особа тимчасово або переважно проживає [3]. Такий спір, безперечно, повинен вирішуватися в порядку позовного провадження. Той із батьків, хто заперечує проти виїзду дитини за кордон, має брати участь у справі як відповідач.

Якщо спір між батьками про отримання дозволу на виїзд дитини за кордон належить до категорії спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, то відповідно до ч. 4 ст. 19 СК України участь органу опіки та піклування у розгляді цих справ є обов'язковою. Крім того, на підставі ч. 5 ст. 19 СК України орган опіки та піклування має подавати до суду письмовий висновок щодо доцільності надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу одного із батьків [2].

Як видно із судових рішень, справи зазначеної категорії часто розглядаються з порушенням зазначених вимог СК України.

Так, без участі органів опіки та піклування і їх письмового висновку розглядалися справи такої категорії Хустським районним судом Закарпатської області (справа № 523/2008; справа № 2-564/2010), Богунським районним судом м. Житомира (справа № 2-3636/11), Сторожинецьким районним судом Чернівецької області (справа № 2-1209/10; справа № 2-948/10; справа № 2-1210/10; справа № 2-1270/10), Костопільським районним судом Рівненської області (справа № 2-1359/11), Центральним районним судом м. Миколаєва (справа № 22ц-471/10), Павлоградським міськрайонним судом Дніпропетровської області (справа № 2-3857/11), Київським районним судом м. Полтави (справа № 2-587/09), Малиновським районним судом м. Одеси (справа № 1519/2-2698/11).

При вирішенні спору між батьками щодо отримання дозволу одним із них на виїзд дитини за межі України без дозволу та супроводу другого з батьків, суди керуються положеннями зазначених вище нормативних актів. Одні суди у судових рішеннях посилаються лише на положення Правил оформлення паспорта (пункти 16, 23) [6], інші — на Закон (статті 2, 4), деякі — на Правила перетинання державного кордону (пункти 2, 2-2) [5]. В окремих судових рішеннях суди керуються постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України» від 11 липня 2007 р. № 932, хоча її положення є складовою частиною Правил перетинання державного кордону.

Слід зазначити, що посилання на пункти 16, 23 Правил оформлення паспорта є безпідставними, оскільки ними не регулюються правовідносини, що розглядаються. Положення, яке стосується вирішення питання про надання дозволу на виїзд дитини за кордон, міститься в п. 18. При посиланні на Закон необхідно враховувати положення ст. 2 і ч. 2 ст. 4, а у випадку застосування Правил перетинання державного кордону слід керуватися пунктами 2 і 4-2 [5].

В окремих судових рішеннях взагалі відсутнє посилання на нормативні акти, якими керується суд при вирішенні спору про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу одного з батьків.

Слід зауважити, що в зазначених нормативних актах хоча і міститься вказівка на судовий порядок вирішення спору між батьками щодо виїзду дитини за кордон, але йдеться не про одне й те саме. Закон, регламентуючи право громадян України на виїзд з України, містить вказівку на те, що виїзд неповнолітнього громадянина за кордон без згоди одного з батьків може бути дозволено на підставі рішення суду. У Правилах перетинання державного кордону, прийнятих на підставі та на виконання цього Закону, йдеться про порядок вирішення питання про надання дозволу за наявності спірних правовідносин. У Правилах оформлення паспорта, прийнятих на підставі та на виконання того ж Закону, визначено умови оформлення проїзного документа на дитину за наявності спірних правовідносин.

На наш погляд, у судовому рішенні має бути посилання на п. 2 Закону, на пункти 2, 4-2 Правил перетинання державного кордону та пункти 16, 23 Правил оформлення паспорта.

У зв'язку із необхідністю визначення, яким нормативним актом має керуватися суд, слід з'ясувати коло питань, які підлягають вирішенню при прийнятті судового рішення, зокрема щодо змісту його резолютивної частини.

Вивченням судової практики встановлено, що при наданні дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу одного з батьків, тобто при задоволенні позову, суди здебільшого обмежуються у резолютивній частині рішення вказівкою про надання дозволу на такий виїзд. В окремих випадках одночасно з такою вказівкою суди зазначають про надання дозволу на оформлення проїзного документа на дитину або зобов'язання територіального органу та підрозділу Державної міграційної служби України (далі — ДМС України) оформити проїзний документ на дитину.

Так, рішенням Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 8 грудня 2011 р. задоволено позов про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу батька. У резолютивній частині рішення суд вказав про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди батька та про надання дозволу на оформлення документів для тимчасового виїзду неповнолітнього за межі України.

Тячівським районним судом Закарпатської області від 16 березня 2007 р. надано дозвіл на виїзд дитини за кордон без згоди батька. 18 травня 2007 р. позивачка звернулася до суду із заявою про роз'яснення цього рішення на предмет того, чи містить рішення суду про надання дозволу на виїзд дитини з України водночас і дозвіл на виготовлення проїзного документа та зобов'язання видати такий документ. В ухвалі від 22 травня 2007 р. суд роз'яснив, що наданням дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди

батька надано дозвіл на виготовлення проїзного документа на дитину для виїзду за кордон без згоди батька.

Хмельницький міськрайонний суд 18 серпня 2010 р. задовольнив позов про надання дозволу на виїзд дитини за кордон, пред'явлений до батька дитини і до Хмельницького МВ УМВС України.

На наш погляд, оскільки надання дозволу на виїзд і на оформлення проїзного документа на дитину регламентується різними нормативними актами, вказівка в резолютивній частині рішення і про надання дозволу на оформлення проїзного документа на дитину є не тільки не зайвою, а й обов'язковою. Не викликає сумніву помилковість залучення до участі у справі територіальних органів та підрозділів ДМС України як відповідачів.

Необхідно розрізняти випадки надання дозволу на тимчасовий виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу одного з батьків від випадків вирішення питання про переїзд дитини на постійне проживання за кордон без згоди одного з батьків. У судовій практиці з цього приводу виникають певні труднощі.

Так, до Хустського районного суду Закарпатської області звернулася мати малолітньої дитини з позовом до її батька про надання дозволу на виїзд дитини на постійне місце проживання разом із нею до Німеччини. У позові зазначала, що має намір укласти шлюб з громадянином Німеччини та переїхати на постійне місце проживання разом із сином до цієї країни, а батько дитини згоди на такий виїзд не дає. Рішенням від 22 серпня 2008 р. позов задоволено, надано дозвіл на виїзд дитини за кордон у супроводі матері без згоди та супроводу батька та на виготовлення проїзних документів на дитину. Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Закарпатської області ухвалою від 12 листопада 2008 р. зазначене рішення скасувала, а справу передала на новий розгляд до суду першої інстанції. В ухвалі колегія суддів зазначила, що суд першої інстанції всупереч вимогам ст. 11 ЦПК України вирішив питання, яке не порушувалося позивачкою — про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу батька, в той час як у позовній заяві ставилося питання про надання дозволу на переїзд дитини до Німеччини на постійне місце проживання.

Принципово погоджуючись із прийнятим колегією суддів апеляційної інстанції рішенням у справі, зазначимо, що у ньому відсутня вказівка на те, в якому порядку можливе вирішення питання про переїзд дитини на постійне проживання за кордон без згоди батька.

У цьому випадку у зв'язку з намірами матері дитини постійно проживати за кордоном виникають підстави для повторного вирішення судом питання про можливість зміни місця проживання дитини з матір'ю, безумовно, за умови документального підтвердження позивачкою правових підстав для постійного проживання в Німеччині. Як зазначалося, вона лише має намір зареєструвати шлюб з громадянином Німеччини та переїхати до цієї країни на постійне проживання.

Вивченням судової практики встановлено, що в окремих випадках суди надають дозвіл на разовий виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу одного з батьків, тобто із визначенням його початку і закінчення. У деяких інших — дозвіл на виїзд надавався на певний проміжок часу без встановлення кількості виїздів.

Так, надавши дозвіл на виїзд дитини до Єгипту без згоди та супроводу батька, Ленінський районний суд м. Запоріжжя не вказав у резолютивній частині рішення на початок і закінчення виїзду. Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Запорізької області змінила рішення, доповнивши його резолютивну частину словами «з 14 січня 2011 р. по 22 січня 2011 р.».

Рішенням Хмельницького міськрайонного суду від 18 серпня 2010 р. надано дозвіл на тимчасові виїзди малолітньої дитини за кордон протягом трьох років з дня набрання рішенням законної сили.

Рішенням Центрального районного суду м. Миколаєва від 25 грудня 2009 р. позов про надання дозволу на виїзд дитини за кордон до досягнення дитиною повноліття задоволений частково. У резолютивній частині зазначено: «Надати дозвіл на виїзд дитини за кордон у супроводі матері без згоди батька». Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Миколаївської області 11 березня 2010 р. скасувала рішення суду першої інстанції та ухвалила нове рішення, яким надала дозвіл на виїзд строком з 1 квітня 2010 р. по 1 червня 2013 р. У такий спосіб було надано можливість не на перебування дитини за кордоном упродовж трьох років, а на неодноразові виїзди за кордон у цей час.

Рішенням Київського районного суду м. Полтави від 15 квітня 2009 р. надано дозвіл на тимчасовий виїзд за кордон малолітньої дитини без згоди батька до досягнення дитиною повноліття. Ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Полтавської області від 2 липня 2009 р. апеляційну скаргу батька дитини залишено без задоволення. Ухвалою Верховного Суду України від 21 липня 2010 р. зазначені судові рішення скасовано, а справу передано на новий розгляд до суду першої інстанції. В ухвалі, зокрема, зазначено, що ст. 4 Закону передбачено можливість ухвалення судом рішення на виїзд, а не на постійні виїзди дитини без згоди батька, не позбавленого батьківських прав.

На нашу думку, чинним законодавством передбачено можливість вирішувати у судовому порядку питання про надання дозволу саме на конкретний виїзд дитини за кордон без згоди батька (одноразовий), з визначенням його початку і закінчення. Інше розуміння змісту нормативних актів та допустимість неодноразових виїздів дитини за кордон без згоди батька на підставі одного рішення суду є грубим порушенням права одного з батьків на спілкування з дитиною та на участь у її вихованні. Слід звернути увагу на ту обставину, що вимога позивачів про надання дозволу на неодноразові

виїзди дитини за кордон часто обґрунтовується прагненням ігнорувати інтереси того з батьків, хто проживає окремо від дитини.

Крім того, чинним законодавством передбачено можливість і необхідність вирішення питання в судовому порядку про надання дозволу на виїзд за кордон дитини, яка не досягла 16-річного віку. Тому надання рішенням суду дозволу на виїзд дитини за кордон до досягнення нею повноліття є безпідставним. Повноліття, як відомо, настає не з 16-річного, а з 18-річного віку.

У чинному законодавстві немає вказівки на вимогу визначати у судовому рішенні мету виїзду дитини за кордон як за згодою обох батьків та у їх супроводі, так і за відсутності згоди та супроводу одного з батьків.

Незважаючи на відсутність прямої вимоги визначати під час розгляду справи мету виїзду дитини за кордон, аналіз судових рішень показує, що встановлення мети виїзду дитини за кордон є предметом розгляду у справах зазначеної категорії, і це не випадково. Розгляд справ має відбуватися за обов'язкової участі того з батьків, хто заперечує проти виїзду дитини за кордон. Питання про обґрунтованість його заперечень може бути вирішено судом при дослідженні наданих позивачем доказів щодо мети виїзду (лікування, оздоровлення, відпочинок дитини, відвідування близьких родичів тощо). Вирішення цього питання судом є підставою для визнання поважними або ні заперечень одного з батьків проти виїзду дитини за кордон. Тому, на наш погляд, питання про мету виїзду має бути предметом розгляду у кожній справі. При задоволенні позову в резолютивній частині рішення необхідно зазначати мету виїзду.

У зв'язку з цим у судовій практиці постає питання про необхідність зазначати в резолютивній частині рішення суду про визнання заперечень з боку одного з батьків безпідставними. Здебільшого таке положення в резолютивній частині рішення відсутнє. Але, наприклад, Ленінський районний суд м. Запоріжжя від 24 грудня 2010 р., розглядаючи позов про надання дозволу на виїзд дитини за кордон у супроводі матері у туристичний тур до Єгипту, у резолютивній частині рішення зазначив про визнання відмови батька від надання згоди безпідставною.

На нашу думку, визначати відмову одного із батьків від надання згоди безпідставною в резолютивній частині рішення суду немає потреби, оскільки сам факт ухвалення рішення про надання дозволу на виїзд дитини без згоди одного з батьків є свідченням визнання судом такої відмови безпідставною.

Водночас для визнання відмови одного із батьків від надання згоди на виїзд дитини за кордон безпідставною необхідно, на наш погляд, досліджувати надані позивачем докази щодо мети виїзду.

За змістом п. 4-2 Правил перетинання державного кордону виїзд дитини за кордон здійснюється за документами, в яких має бути зазначено державу

прямування [5]. Для дитини, яка перебуває у пункті пропуску через державний кордон у супроводі одного з батьків, одним із таких документів є нотаріально посвідчена згода другого з батьків або рішення суду. Тому визначення у рішенні суду при наданні дозволу на виїзд дитини за кордон держави прямування є, на наш погляд, безумовно, обов'язковим. Але вивчення практики розгляду судами справ такої категорії показує, що в багатьох випадках суди не визначають державу прямування (місце виїзду) дитини.

Так, Центральний районний суд м. Миколаєва рішенням від 25 грудня 2009 р. надав дозвіл на виїзд дитини «за кордон», хоча позивачка просила надати дозвіл на виїзд до РФ. Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Миколаївської області 11 березня 2010 р. скасувала це рішення та ухвалила нове, в якому, не звернувши увагу на невизначеність місця виїзду дитини судом першої інстанції, надала дозвіл на виїзд дитини «за межі України». Так само дозвіл на виїзд дитини «за кордон» надано рішенням Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 8 грудня 2011 р.; рішенням Коростенського міськрайонного суду від 18 листопада 2008 р.; рішенням Червонозаводського районного суду м. Харкова від 16 серпня 2010 р.; рішенням Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 4 листопада 2010 р.; рішенням Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 20 вересня 2010 р.; рішенням Богунського районного суду м. Житомира від 24 листопада 2011 р.; рішенням Київського районного суду м. Полтави від 15 квітня 2009 р. та ін.

На виїзд дитини «за межі України» надано дозвіл рішенням Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 14 вересня 2010 р.; рішенням Першотравневого районного суду м. Чернівці від 21 вересня 2010 р.; рішенням Гагарінського районного суду м. Севастополя від 5 липня 2010 р.; рішенням Деснянського районного суду м. Чернігова від 9 лютого 2011р. та ін.

У разі встановлення судом необхідності перебування дитини протягом одного виїзду з України не в одній країні, а в кількох, в резолютивній частині рішення має бути вказівка на ці країни.

Незважаючи на те, що позивачка у позові просила надати дозвіл на виїзд дитини до Грузії та Італії, Хмельницький міськрайонний суд надав дозвіл на тимчасові виїзди дитини «за кордон». Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Хмельницької області рішенням від 11 листопада 2010 р. доповнила резолютивну частину рішення суду першої інстанції вказівкою «до держав Грузії та Італії».

Встановлено випадки прийняття судами рішень про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без визначення місця виїзду, мети виїзду, часу виїзду.

Заочним рішенням Богунського районного суду м. Житомира від 4 листопада 2010 р. надано дозвіл на виїзд дитини «за кордон» до досягнення нею

повноліття. Ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 червня 2011 р. рішення скасовано, а справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції. В ухвалі, зокрема, зазначено, що, надаючи дозвіл на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу батька, суд першої інстанції не встановив у справі, до якої країни передбачається виїзд, на підставі чого та на який термін або протягом якого проміжку часу.

Підсумовуючи, з метою забезпечення однакового та правильного застосування судами законодавства при розгляді справ про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу одного із батьків вважаємо за можливе надати судам такі рекомендації:

1. Особисте немайнове право — право на свободу пересування фізичної особи, закріплене у ст. 313 ЦК України. Згідно з ч. 3 ст. 313 ЦК України право на вільний самостійний виїзд за межі України має фізична особа, яка досягла шістнадцяти років [3]. Особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або у супроводі осіб, які уповноважені ними. Ні у СК України, ні у ЦК України не передбачені підстави для вирішення питання про надання такого дозволу за відсутності згоди одного з батьків та його супроводу.

2. При розгляді справ про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу одного з батьків необхідно керуватися положеннями Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 р. [4], Правилами оформлення і видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного документа дитини, їх тимчасового затримання та вилучення, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 1995 р. № 231 [6], Правилами перетинання державного кордону громадянами України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. та в редакції, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2010 р. № 724 [5], якими передбачено можливість вирішення у судовому порядку питання про виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу одного з батьків.

3. У судовому рішенні має бути посилення на п. 2 зазначеного Закону, на пункти 2, 4-2 Правил перетинання державного кордону та пункти 16, 23 Правил оформлення паспорта.

У резолютивній частині рішення необхідно зазначати про надання дозволу на виїзд дитини за кордон і про надання дозволу на оформлення проїзного документа на дитину.

4. Слід звернути увагу судів на те, що відсутністю згоди одного з батьків на виїзд дитини за кордон визнаються не лише випадки його заперечень проти виїзду, а й випадки відмови вчинити відповідні дії нотаріального характеру, неможливість отримати згоду, коли його місце перебування неві-

домо або існують інші ускладнення у спілкуванні (наприклад, перебування одного з батьків за межами України).

5. Зважаючи на те, що підставою розгляду судом справ зазначеної категорії є наявність спору між батьками з приводу виїзду дитини за кордон, необхідно звертати увагу на наявність у позовній заяві відомостей про ставлення відповідача до виїзду дитини за кордон.

За відсутності такої інформації позовна заява відповідно до ч. 1 ст. 121 ЦПК України залишається без руху як така, що за змістом не відповідає вимогам ст. 119 ЦПК України. У встановлений строк позивачу пропонується надати відомості з цього приводу.

6. За умови визнання відповідачем позову під час судового розгляду суд відповідно до п. 1 ст. 205 ЦПК України має відкласти розгляд справи або оголосити перерву на строк, необхідний для вирішення питання у встановленому порядку (за згодою обох батьків), а в разі надання сторонами нотаріально посвідченого документа — закрити провадження у справі за відсутністю підстав для її судового розгляду [21].

7. Під час вирішення питання про отримання дозволу на виїзд дитини за кордон між батьками фактично виникає спір про право, зокрема про право одного з батьків на участь у вихованні дитини, про місце проживання дитини, до якого ст. 29 ЦК України відносить і місце, де особа тимчасово або переважно проживає [3]. Такий спір повинен вирішуватися між батьками в порядку позовного провадження. Розгляд справ цієї категорії в порядку окремого провадження не допускається.

8. Оскільки спір між батьками про виїзд дитини за кордон належить до категорії спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, то відповідно до ч. 4 ст. 19 СК України участь органу опіки та піклування у розгляді цих справ є обов'язковою [2].

На підставі ч. 5 ст. 19 СК України орган опіки та піклування має надавати суду письмовий висновок щодо вирішення спору на підставі відомостей, одержаних від батьків дитини, з приводу обґрунтування як доцільності виїзду, так і заперечень другого з батьків.

9. Слід також звернути увагу судів на необхідність розрізняти випадки вирішення питання про надання дозволу на тимчасовий виїзд дитини за кордон відповідно до зазначених вище нормативно-правових актів від випадків вирішення питання про виїзд дитини за кордон за відсутності згоди одного з батьків на постійне проживання. За певних умов в останньому випадку має місце спір між батьками щодо визначення місця проживання дитини.

10. Чинним законодавством передбачено можливість і необхідність вирішення у судовому порядку питання про надання дозволу на виїзд за кордон дитини, якій не виповнилося 16 років. Тому надання дозволу на виїзд дитини за кордон до досягнення нею повноліття є безпідставним.

11. За змістом п. 4-2 Правил перетинання державного кордону виїзд дитини за кордон здійснюється на підставі документів, в яких зазначено державу прямування (місце виїзду) [5]. Враховуючи зазначену вимогу, суд у резолютивній частині рішення відповідно до наявних у справі документів зазначає державу, до якої можна здійснити виїзд на підставі наданого дозволу.

У разі встановлення судом необхідності перебування дитини не в одній країні, а в кількох упродовж одного виїзду з України, в резолютивній частині рішення має бути вказівка на ці країни.

12. Чинним законодавством передбачено можливість вирішувати у судовому порядку питання про надання дозволу на виїзд за кордон дитини без згоди та супроводу одного з батьків (одноразовий), із визначенням його початку і закінчення. Тому, приймаючи рішення про надання такого дозволу, суд має визначати його початок і закінчення відповідно до наданих позивачем документів.

13. Оскільки під час розгляду спору між батьками дитини щодо її виїзду за кордон підлягають дослідженню як вимоги позивача щодо надання дозволу, так і заперечення відповідача, питання про мету виїзду має бути предметом розгляду у кожній справі для визнання заперечень поважними або ні. З цією метою суд повинен вимагати надання відповідних документів, а при задоволенні позову — зазначати мету виїзду в резолютивній частині рішення.

Список використаних джерел

1. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.
2. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» від 27 січня 1995 р. № 57 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил оформлення і видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного документа дитини, їх тимчасового затримання та вилучення» від 31 березня 1995 р. № 231 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/231-95-п.
7. Практикум по гражданскому праву. — 3-е изд., перераб. и доп. / под ред. Н. Д. Егорова, А. П. Сергеева. — М., 2002. — Ч. I. — 176 с.
8. Воспитание детей в неполной семье / пер. с чеш. Л. Н. Хваталовой ; общ. ред. и послесл. Н. М. Ершовой. — М., 1980. — 204 с.
9. Пунда О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : моногр. — Хмельницький; К., 2005. — 436 с.
10. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина : академ. курс : підруч. / З. Ромовська. — 2-ге вид., допов. — К., 2009. — 594 с.

11. Сімейне право. Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. : у 2 кн. з інформ. дод. на лазер. носії. — Кн. 1 / С. Я. Фурса, Л. Ю. Драгнєвич, О. С. Пульнєва, Є. І. Фурса. — К., 2005. — 894 с.
12. Сімейне право України : підруч. / за ред. Ю. С. Червоного. — К., 2004. — 400 с.
13. Гражданский процесс : учеб. / под. ред. проф. В. В. Комарова. — Харьков, 2001. — 704 с.
14. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / Я. П. Зейкан. — К., 2011. — 680 с.
15. *Тертишніков В. І.* Захист сімейних правовідносин в цивільному судочинстві. — Х., 1976. — 216 с.
16. Цивільний процес : хрестоматія / за ред. М. К. Треушнікова. — М., 2005. — 230 с.
17. Сімейне право. Курс лекцій / за ред. А. М. Нечаєва. — М., 1998. — 132 с.
18. *Белякова А. М.* Питання радянського сімейного права в судовій практиці. — М., 1989. — 178 с.
19. *Іванов С. А.* Советское трудовое право : вопросы теории / С. А. Иванов, Р. З. Ливши, Ю. П. Орловский. — М., 1978. — 232 с.
20. *Кравчук Н. В.* Конвенція про права дитини ООН як інструмент захисту сімейних прав дитини в Росії / Н. В. Кравчук // Держава і право. — 2006. — № 4. — С. 48–53.
21. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Шепелева Н. В., Капустинський В. А. Про практику розгляду судами справ про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди одного з батьків

Анотація. Проаналізовано міжнародний досвід та законодавство України, яким регламентується вирішення питання про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди та супроводу одного з батьків. На підставі узагальнення практики розгляду судами справ про надання дозволу на виїзд дитини за кордон за відсутності згоди одного з батьків виявлено недоліки судової практики, надано судам необхідні рекомендації.

Ключові слова: дитина, виїзд з України, тимчасовий виїзд, проїзний документ дитини, згода на виїзд, заперечення щодо виїзду, місце виїзду, часовий проміжок перебування за кордоном.

Шепелева Н. В., Капустинский В. А. О практике рассмотрения судами дел о предоставлении разрешения на выезд ребенка за границу без согласия одного из родителей

Аннотация. Проанализировано международный опыт и законодательство Украины, регламентирующее решение вопроса о получении разрешения на выезд ребенка за границу при отсутствии согласия и сопровождения одного из родителей. На основе обобщения практики рассмотрения судами дел о предоставлении разрешения на выезд ребенка за границу при отсутствии согласия и сопровождения одного из родителей выявлено недостатки судебной практики, даны необходимые рекомендации судам.

Ключевые слова: ребенок, выезд из Украины, временный выезд, проездной документ ребенка, согласие на выезд, возражения против выезда, место выезда, время пребывания за границей.

Shepelieva N. V., Kapustynskyi V. A. On practice of court consideration of cases on the issue of giving permission for a child's visit abroad without one parent's consent

Summary. Analyzed international experience and legislation of Ukraine, which regulated the issue of granting permission to leave the child abroad without the consent and accompaniment of a parent. Based on the generalization of the practice courts cases for permission to leave the child abroad without the consent of one parent identified weaknesses of judicial practice, given appropriate recommendations to the courts.

Key words: child, departure from Ukraine, temporary leave, child's travel document, permission to leave, denial of exit starting location, time period of stay abroad.